ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ПРИРОДОЗНАВЕЦЬ МАКСИМІЛІАН НОВИЦЬКИЙ

Олег ПРОЦІВ
аспірант кафедри управління проектами ЛРІДУ НАДУ при Президентові України,
головний спеціаліст Івано-Франківського обласного управління лісового
та мисливського господарства

Ярослав ЗЕЛЕНЧУК
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
відділення «Філія Гуцульщина» ННДІУВІ

Анотація. *У статті досліджується життя і наукова діяльність видатного українського вченого-зоолога, ентомолога та іхтіолога, професора Ягеллонського університету Максиміліана Новицького.*

Він активно займався проблемами охорони природи Галичини, став автором першого у світі закону про охорону природи Галичини, який був прийнятий Галицьким сеймом у 1868 р.

Ключові слова: *Україна, Польща, Галичина, Максиміліан Новицький, природодослідник, мисливство і рибальство, Ягеллонський університет.*

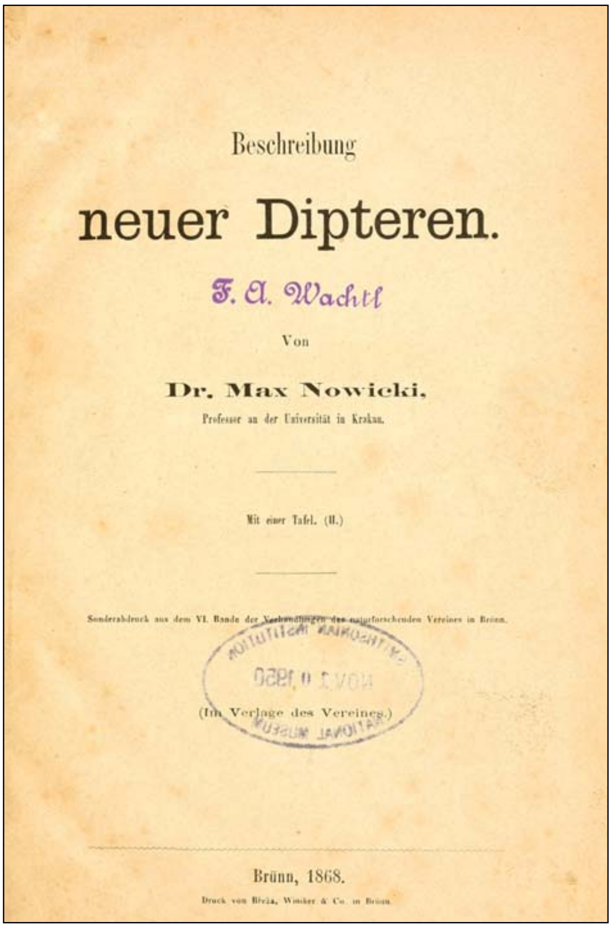
Максиміліан Сила-Новицький

Україна багата своєю національно-історичною та культурною спадщиною. Одним із самобутніх регіонів є Гуцульський регіон України, що славиться своєю гірською природою Українських Карпат і талановитими українцями-горянами-гуцулами. Гуцульщина – це прекрасний і суворий гірський край, про який уродженець Поділля М.Ломацький писав, що у гуцульських горах, як ніде інде, можна почути гомін віків і зачерпнути силу й віру в майбутнє, тут, у зелено-срібних водах озер і рік, можна скупати й очистити не лише тіло, але й душу та карпатським сонцем зігріти її, а вийшовши на верх Говерли, побачити Бога й почути Його добротливий і ласкавий голос – голос Творця Гуцульських гір.

Творчу наснагу на Гуцульщині черпали як видатні українці – І.Франко, Леся Українка, М.Драгоманов, М. Грушевський, В.Стефаник, М.Черемшина, Ю.Федькович, С.Воробкевич, Б.Лепкий, М.Коцюбинський, Г. Хоткевич, М.Стельмах, І.Драч, С.Пушик та ін., так і відомі польські письменники – С. Вінценз, Й. Коженьовський, австрійські – Л. Захер-Мазох, К. Францоз, англійські – М. Дові та Й. Конрад, швейцарець Г.Збінден.

На межі між Гуцульщиною і Покуттям у чудовій, мальовничій місцевості на березі річки Лючка розташувалось селище Яблунів, яке подарувало світу видатного науковця-натураліста М.Новицького, котрий впродовж всього життя займався ентомологією, спелеологією, геологією, іхтіологією, теріологією та природоохоронною справою.

Максиміліан Сила-Новицький народився 9 жовтня 1826 р. у селі Яблуневі Коломийського повіту (тепер Косівський район Івано-Франківської області) у родині дрібного польського шляхтича Фелікса Новицького, що був лісничим панських лісів Яблунева. Дитинство Максиміліана проходило в рідному селі. Після закінчення початкової школи батьки відправили його на навчання до Львова в Академічну гімназію, яку він успішно закінчив у 1846 р. У 1848 р. вступив на юридичний факультет Львівського університету, проте змушений був перервати навчання, оскільки його переслідувала австрійська влада за участь у маніфестаціях, що розгорілися в час Весни народів. М.Новицький поспішно покинув Львів і перебрався на Тернопілля. У селі Плотичі він активно збирав гербарії для навколишніх сільських шкіл і зацікавився ентомологією. Не маючи можливості поновити навчання в університеті, М.Новицький у 1850 р. складає іспит на вчителя молодших класів і продовжує вчителювати. У 1852 р. він переходить до Самбірської гімназії на Львівщині, що дає йому змогу активніше займатися науковими дослідженнями. Близькість до Львова сприяла його успішній співпраці з відомим меценатом і філантропом Володимиром Дідушицьким та його музеєм (Музей імені Дідушицьких). У 1854 р. у Львові, а у 1857 р. у Відні він складає нижчий та вищий педагогічні іспити із природничих наук, завдяки чому одержує право у 1858 р. перейти на викладацьку роботу до своєї рідної Львівської академічної гімназії. М.Новицький активно починає займатися ентомологією, видаючи у 1860 р. каталог метеликів Східної Галичини. Завдяки зібраному фактичному матеріалу з ентомології він захищає у 1863 р. дисертацію доктора філософії у Львівському університеті й одержує

Beschreibung

neuer Dipteren.

F. A. Wachtl

Von

Dr. Max Nowicki,

Professor an der Universität in Krakau.

Mit einer Tafel. (II.)

Sonderabdruck aus dem VI. Bande der Verhandlungen des naturforschenden Vereines in Brünn.

(Im Verlage des Vereines.)

Brünn, 1868.

Наукова праця доктора Максиміліана Новицького (Опис нових двокрилих)

запрошення очолити кафедру зоології у Ягеллонському університеті в Кракові.

На території Галичини (Карпати, Прикарпаття, Покуття і Поділля) М.Новицький проводить ряд досліджень з ентомології та іхтіології. Під час подорожі Карпатами у басейні Черемошу він знайшов рідкісного вимираючого виду метелика Аполлона (Parnassius apollo Linnaeus, 1758). Ця остання достовірна знахідка, здійснена великим галицьким натуралістом і ентомологом на території Івано-Франківської області, датується 1865 р.

У науковому доробку М.Новицького – низка опублікованих праць, серед яких найвизначнішими є: «Метелики Галичини» (1865), «Перелік Татранських метеликів» (1868), «Каталог метеликів Галичини» (1868), «Атлас риб галицьких річок» (1889), а також підручник із зоології у трьох томах: «Ссавці», «Птахи, плазуни і риби», «Безхребетні» (1868–1869), в якому матеріал вперше подавався згідно з теорією еволюції Ч.Дарвіна. Окрім підручника зоології, він видав кілька монографій, присвячених бабакам, сернам, рибам Дністра та Пруту.

Крім того, учений активно займався проблемами охорони природи, став автором першого у світі закону про охорону природи, який був прийнятий Галицьким сеймом у 1868 р. На честь прийняття закону М.Новицький власним коштом встановив залізний хрест на Ваксмундській Поляні в Татрах (1373 м над рівнем моря).

У 1872 р. М.Новицький став членом Краківського наукового товариства, у 1873 р. він працював над статутом Галицького татранського товариства, під патронатом якого було засновано Природничий музей в Кузніцах (Польща). З 1875 р. до його наукових зацікавлень додається іхтіологія. У цій галузі він проводить грандіозну роботу: окрім опису фауни риб, розробляє методи риборозведення, організації рибних господарств та зарибнення водойм. До його розробок належить й інкубатор для запліднення і виведення ікри, завдяки якому він зумів виростити лосося й навесні 1879 р. зарибнити ним Віслу біля Кракова, а пізніше й ріку Білу під Тернополем.

Реалізовуючи свої природоохоронні амбіції, М.Новицький, тоді уже професор Ягеллонського університету, засновує 24 серпня 1879 р. у м.Кракові Крайове рибальське товариство, статут якого був затверджений розпорядженням намісника Галичини від 2 серпня 1879 р. і яке проіснувало до 1950 р. Він стає першим керівником рибальського товариства, хоча серед співорганізаторів товариства було багато знаменитих людей того часу: д-р М.Затонський, граф А.Потоцький, п.п. С.Ключицький, В.Маркевич та ін.

Незважаючи на те, що офіс товариства розміщувався у Кракові, а не у центральному місті Галичини – Львові, діяльність товариства поширювалася на всю Галичину. Головна мета товариства – підтримувати піднесення та охорону рибальства у Галичині. Товариство зобов'язувалося співпрацювати з органами влади та власниками рибальських господарств [*1*]. Воно мало специфічну структуру: його члени поділялися на почесних, довічних і звичайних. Крім члена товариства, була посада протектора товариства, на яку запрошувалась особа, що займала високе становище і мала вплив у суспільстві. Протектором товариства був граф В.Дідушицький, заступником – С.Ключицький. Статус почесних членів товариства надавався особам, які мали особливі заслуги у галузі рибальства або у підтримці самого рибальського товариства. Для фінансування створювали фонди, які ділилися на залізний та оборотний і призначались лише на цілі рибальства.

Результати своєї діяльності товариство висвітлювало у журналі «Ловець» Галицького мисливського товариства [*2*]. Об'єднання випускало не тільки періодику, але й статистичні звіти, шематизми [*3*]. М.Новицький ніколи не забував про край, з якого він походив. Так, у шематизмах Галичини з гордістю повідомлялося, що у 1896 р. товариство випустило 1 млн. 652 тис. живого малька, що стало найчисельнішою акцією від часу створення товариства: 468 тис. малька лосося – у річку Віслу; 43 тис. – у річку Дністер; 88 тис. однорічного нарибку королівського коропа – в ріки Дністер, Буг і Віслу; 40 тис. нарибку річкового пструга – до гірських рік; 4 тис. вугрів – до рік Серет, Дністер, Гнила Липа; 500 тис. малька судака – до річок Дунаєць і Скава [*4*].

Слід зазначити, що вже на першому засіданні Краківського крайового рибальського товариства було одноголосно ухвалено рішення приєднатись у ролі асоційованого члена до Галицького мисливського товариства. У відповідь голова Галицького мисливського товариства граф Р.Потоцький привітав рибальське товариство з його утворенням та побажав, щоб у подальшому рибальство і мисливство тісніше між собою об'єдналось і зміцнило відносини [*5*].

Виконуючи свої статутні завдання, товариство сприяло зарибненню рік Галичини. На території Східної Галичини проф. Л.Вайгель зарибнив

річку Прут 1 тис. особин лосося, а п. Григорович з Жаб'його направив для зарибнення 1 тис. мальків лосося до Чорного Черемошу. Першу акліматизацію лосося у Пруті та Черемоші було проведено 1879 р. д-ром М.Новицьким. Надлісничий К.Обст розводив у своєму господарстві 5 тис. ікринок форелі, які він отримав в дар від графа А.Потоцького, та власних 800 ікринок і випустив у потоки Явірницький, Чорногірчик та річку Прут 5100 голів пструга.

Детальніше про зарибнення рік Галичини у 1879–1882 рр. подається у Табл. 1 [*6*].

Таблиця 1. *Зарибнення води в Галичині в 1879–1882 рр.*

Вид риби	В роках				Разом	В басейні рік				Разом
	1879	***1880***	***1881***	***1882***		***Вісла***	***Стир***	***Дністер***	***Прут***	
Лосось балтійський	9013	48900	138810	28790	275513	263200	0	10300	2013	275513
Харіус	2020	0	35980	16266	54266	51866	0	1450	950	54266
Вугор	800	780	1200	600	3380	880	350	1850	300	3380
Короп	500	11360	500	2786	15146	14846		300		15146
Лосось каліфорнійський		7500	4200		11700	11300		100	300	11700
Форель річкова		51917	132000	100329	284246	248804		15642	19800	284246
Пструг струмковий		4630	3350	3708	11688	11688				11688
Лин		720			720	420		300		720
Пструг озерний			1850		1850	1850				1850
Лосось озерний			1650	5901	7551	5856			1695	7551
Пструг американський			1940		1940	1940				1940
Нестандартний мальок лосося і пструга			1000	1000	2000	2000				2000
Судак				1000	10000	10000				10000
Разом	**12333**	**125807**	**322480**	**219380**	**680000**	**624650**	**350**	**29942**	**25058**	**680000**

11 листопада 1879 р. товариство інформувало про створення фонду для зарибнення водоймищ. Були зариблені такі ріки Східної Галичини, як Свіча, Бистриця і Прут (Табл. 2) [*7*].

Таблиця 2. *Зарибнення рік Галичини*

Ріки	Ікра харіуса	Ікра пструга	Ікра лосося балтійського	Ікра лосося каліфорнійського	Мальок вугрів
Свіча, м. Болехів	4000	4500	6000		4000
Бистриця, м. Станіславів		3000	2000		
Прут, м. Коломия		2500		8000	

Організація товариства у Кракові сприяла створенню філії у Станіславові. Фактично у той же рік, коли створили товариство, розпочалася праця з акліматизації лосося у ріках Гуцульщини, а саме в Пруті та Черемоші. Філія рибного товариства у Станіславові виростила з 6 тис. ікринок (отримала у дар від графа А.Потоцького) форель і випустила у річку Бистриця 3793 пстругів. У 1882 р., звітуючи на зборах товариства, М.Новицький повідомив, що завдяки старанням членів організації річки Прут та Чорний Черемош поповнились відповідно по 1 тис. особин малька лосося [*8*]. За сприяння М.Новицького німецьке рибальське товариство у Берліні закупило для потреб зарибнення 59 тис. ікринок лосося каліфорнійського та балтійського. Були зариблені такі ріки, як Бистриця і Прут. У Коломиї у ріку Прут було випущено 2,5 тис. ікринок пструга та 8 тис. ікри лосося каліфорнійського [*9*]. У 1887 р. за клопотанням М.Новицького було прийнято нове рибальське законодавство Галичини, у 1888 р. він провів картографування розповсюдження риб у Галичині, а у 1889 р. видав атлас риб галицьких річок: Вісли, Стиру, Дністра і Пруту.

Важко переоцінити значення особистості М.Новицького для діяльності товариства. У ювілейній доповіді 1888 р. віце-президент Краківського рибальського товариства С.Ключицький наголошував, що рибальське товариство – це проф. Максиміліан Новицький, керівник та виконавець. Його бурхливій енергії, масштабним

Микола Сеньковський з впійманим лососем дунайським

ідеям, особистій праці та організаторським здібностям товариство завдячує реалізацією своїх завдань та задумів [*10*].

Восени 24 жовтня 1888 р. відбулися урочисті заходи вшанування М.Новицького з нагоди 25-річного ювілею його діяльності на посаді професора Ягеллонського університету, який прославив не лише Ягеллонський університет та Галичину, а й польський народ за межами Галичини.

У святкуваннях взяла участь майже вся наукова, політична та аристократична еліта Кракова: граф А.Потоцький – керівник Краківського рільничого товариства, В.Зонтак – представник Галицького мисливського товариства, С.Ключицький – віце-президент Краківського рибальського товариства, д-р В.Маркевич – віце-президент Татранського товариства, представники Краківського товариства охорони тварин та ін. Серед присутніх було багато колег по роботі: ректор Ягеллонського університету проф. Каспарек, професори Вежейський, Янчевський, Карлінський та ін. За щирими привітаннями промовців розкривалась грандіозна діяльність науковця та суспільного діяча М.Новицького: наукові праці, створений в університеті зоологічний кабінет, каталоги літератури з зоології. Проте найголовнішим досягненням М.Новицького, на думку ректора, є те, що він зумів реалізувати наукові праці на практиці для народного добра [*11*].

Червоною ниткою через усі виступи проходила думка, що М.Новицький усьому в житті завдячує власній праці, яка принесла йому визнання та зробила його гордістю польської науки. Цікавою є згадка професора Янчевського про походження ювіляра з с. Яблунева, що спричинило, на його думку, практичне застосування наукових здобутків вченого у розвитку економіки всього Галицького краю та Гуцульщини.

Зачитувались телеграми від колишніх учнів, приятелів та багатьох різноманітних інституцій з усієї монархії, зокрема: від Галицького мисливського товариства, Галицького лісового товариства, Рибальського товариства з Варшави, Товариства рибалок Австрії з Відня, Товариства охорони мисливства та рибальства з Цєшина, Рибальського товариства з Берна, почесним членом якого був М.Новицький, Рибальського товариства з Петербурга. Особливо до душі ювіляру припало привітання Галицького мисливського товариства, в якому його дослідження природи було нерозривно пов'язане з любов'ю до тієї землі, на якій він народився. Галицькі мисливці бачили у ньому не тільки вченого, але й соратника, однодумця, природолюба.

На завершення торжества зворушений М.Новицький схвильовано висловив своє життєве кредо: *свідомість виконаного обов'язку для нього – справа внутрішнього задоволення у будь-якій сфері: науковій, господарській чи громадській. А найвища нагорода – ще за життя побачити плід своєї праці та його визнання серед колег, друзів, широкого загалу. А завдячувати цим треба Божому провидінню* [*12*].

Через два роки після святкування ювілею, 30 жовтня 1890 р., М.Новицький помер у м. Кракові у віці 64 роки. Для вшанування світлої пам'яті вченого і натураліста у 1898 р. у Кракові над Віслою було встановлено обеліск, а в 1971 р. у Музеї рільництва в Шреняві (Польща) – бронзове погруддя. У 2005 р., до 115-их роковин від дня смерті М.Новицького, у його рідному селі Яблуневі встановлено меморіальний знак з написом українською та польською мовами: «Максиміліан Сила-Новицький 1826–1890, зоолог, ентомолог, іхтіолог, професор Яґелонського університету, уродженець Яблунева. Від мешканців Покуття та родичів у краї. Н. Е. 2005».

Пам'ятна стела Максиміліанові Сила-Новицькому в селі Яблуневі

Таким чином, поступово повертається із забуття ім'я видатного українського природознавця М.Новицького, наукові праці якого ввійшли до української і польської культурної спадщини. Життя і діяльність М.Новицького є добрим прикладом самовідданого служіння вченого розвитку

свого рідного краю. Сучасні українські природознавці можуть впевнено рівнятись на свого славного попередника, котрий розпочав теоретичну і практичну природодослідницьку та природоохоронну діяльність на терені України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Statut krajowego towarzystwa rybackiego w Krakowie // Łowiec. – 1879. – № 12. – S. 177–179.
2. *Nowicki M.* Do świętego wydziału towarzystwa łowieckiego we Lwowie / M.Nowicki // Łowiec. – 1879. – № 11. – S. 162.
3. Szematyzm królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim księstwem Krakowskiem na rok 1892. – Lwów: Nakładem c.k. Namiesnictwa z dr. W.Łorińskiego, 1892. – S. 659.
4. Szematyzm królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim księstwem Krakowskiem na rok 1898. – Lwów: Nakładem c.k. Namiesnictwa z dr. W.Łorińskiego, 1898. – S. 761.
5. *Nowicki M.* Do świętego wydziału towarzystwa łowieckiego we Lwowie / M.Nowicki // Łowiec. – 1879. – №11. – S. 162.
6. *Nowicki M.* Zarybienie wód Galicyi w roku 1882 / M. Nowicki // Łowiec. – 1883. – № 7. – S. 106.
7. Okólnik do sz. oddziałów towarzystwa rybackiego // Łowiec. – 1879. – № 12. – S. 179–180.
8. *Nowicki M.* Zarybienie wód Galicyi w roku 1882 / M. Nowicki // Łowiec. – 1883. – № 7. – S. 106.
9. Okólnik do sz. oddziałów towarzystwa rybackiego // Łowiec. – 1879. – № 12. – S. 179–180.
10. Jubileusz Maksymiliana Nowieckiego//Łowiec. – 1888. – № 11. – S. 180.
11. Jubileusz Maksymiliana Nowieckiego//Łowiec. – 1888. – № 11. – S. 179.
12. Jubileusz Maksymiliana Nowieckiego//Łowiec. – 1888. – № 11. – S. 181.

Олег Процив
Ярослав Зеленчук

Выдающийся украинский природовед Максимилиан Новицкий

Аннотация. *В статье исследуется жизнь и научная деятельность выдающегося украинского ученого-зоолога, энтомолога и ихтиолога, профессора Ягеллонского университета Максимилиана Новицкого. Он активно занимался проблемами охраны природы Галичины, стал автором первого в мире закона об охране природы Галичины, который был принят Галицким сеймом в 1868 г.*

Ключевые слова: *Украина, Польша, Галичина, Максимилиан Новицкий, природоисследователь, охота и рыбалка, Ягеллонский университет.*

Oleg Protsyv
Yaroslav Zenechuk

Outstanding Ukrainian naturalist Maximilian Novytskyi

Annotation. *Life and research work of outstanding Ukrainian scientist-zoologist, entomologist and psychologist, professor of Jagiellonian University Maximilian Novytsky is researched in the article. He actively engaged into the problems of Galytchyna nature protection, became the author of first in the world law about Galytchyna nature protection, which was accepted by Galytskyi Seim in 1868.*

Key words: *Ukraine, Poland, Galytchyna, Maximilian Novytsky, nature researcher, hunt, fishing, Jagiellonian University.*